

Per Rydén

Lunds universitet

Per.Ryden@litt.lu.se

Den motvillige översättaren Carl David af Wirsén

Nobelpriset i litteratur är det enda som ger Sverige en regelbunden uppmärksamhet på världslitterär nivå. Det instiftades därtill vid en så strategisk tidpunkt att det spelade en roll för den moderna prisindustrin. Det har tillika tilldelat det lilla landet i norr en särställning när det gäller att hantera utländsk litteratur. Det är väl värt att undersöka vad det har inneburit för att påverka den litterära kulturen i Sverige – och i någon mån också i världen i övrigt.

Sedan 1901 har intill nu Nobelpriset i litteratur tilldelats 113 författare. För att klara bedömningen av kandidater har det gjorts behov av översättningar, och översättningar har i än högre grad blivit aktuella för de kandidater som verkligen belönats.

Hantering av all världens diktare borde kanske ha anförtrotts en global tribunal, men den svenske kosmopoliten Alfred Nobel erbjöd den åt "Akademien i Stockholm" och den svenskaste av akademier antog detta särskilda uppdrag på våren 1897. Det skedde inte utan strid.

När Gustaf III instiftade församlingen 1786 kunde han trots sin internationella utblick inte föreställa sig en sådan ordning. Det var svenskt språk och svensk litteratur som de aderton skulle sörja för. Det var ett av de skäl som anfördes mot att anta det särskilda uppdraget 1897. Akademiens ständige sekreterare Carl David af Wirsén spelade en avgörande roll när det gällde att övervinna det motståndet. Till hans starka kort hörde att han var en övertygad internationalist och en av de viktigaste introduktörerna av utländsk litteratur.

Men trots sina goda språkkunskaper och sin formtalang kom han i överraskande ringa grad att verka som översättare. När jag nu återvänder till Wirsén, som jag faktiskt också sysslade med på IASS-mötet i Göteborg i augusti 1986, ska jag söka finna en förklaring till den inskränkning han därmed pålade.

Wirsén var en stor läsare. Han började som treåring och fann där en egen värld bortom den bristande förståelse föräldrarna visade. Latinet, inhämtat från hans sjätte år, blev grunden för gedigna kunskaper i

främmande språk där de romanska intog en särställning. ”Han kunde alla romanska språk”, försäkrar oss den ende som talat riktigt gott om Carl David af Wirsén, nämligen hans son Einar.¹ Franskan förmligen älskade han för dess logik. Tyskan var ofrånkomlig. Engelskan var inte lika given – för andra. Han kunde också isländska, grekiska, hebreiska och sanskrit. Han hör till de diktare som prisat sina lärare och det gäller speciellt latinläraren Gustaf Rabe. Av honom menade han sig ha fått en förmlig missionsbefallning:

Han tog vårt löfte – minns du? – ”Aldrig sviken
De gamles studium, glömmen ej antiken,
Men på den grund, jag lagt, befästen er!”
Vi höllo löftet. Än i qvällens timmar
När på mitt skrifbord trefna lampan glimmar
Och någon romarskald jag tankfull läser,
Jag Rabes ädla bild för ögat ser.

I de akademiska studier som Wirsén inledde på hösten 1860 blev det bland språken fortfarande latinet som kom i förgrunden. Det gjorde att han efter att ha skrivit doktorsavhandling om tysk estetik och docentavhandling om franskt 1500- och 1800-tal fick sin första tjänst som gymnasielärare i svenska och latin i Uppsala. I motsats till Rabe blev han en misslyckad lärare som efter ett par år tog avsked från sin tjänst. Men årslånga vistelser i Frankrike 1867–1868 och i Italien 1871 bidrog ytterligare till hans språkbehärskning.

Mycket vill som så ofta ha mer. Även längre fram i livet förkovrade Wirsén sina språkkunskaper. Inför en resa till Holland lärde han sig ”som tidsfördriv på sex veckor holländska”.² Han utökade sin repertoar av romanska språk till provençalskan. Det gjorde att han på egen hand kunde ta ställning till en av de tidiga nobelpriskandidaterna, Frédéric Mistral.

Kunskaperna om de främmande språken och de främmande litteraturerna hade han alltså i rikt mått. De förbands med en stor beundran, särskilt för de stora klassikerna. Han stod på de gamles sida i den ständigt förnyade kampen mellan de gamle och de moderna. De gamle kunde inte överträffas.

Det kunde ha disponerat honom för att beträda traditionens sex olika vägar. Men den första som lärare fick han alltså välja bort. Han avstod också från den andra, att genom fördjupade studier i klassiska texter klara ut innebörden och tillhandahålla kommentarer.

De återstående fyra tog han till i större eller mindre utsträckning. Han anslöt till traditionen i sin egen diktning. Han vårdade den i form av minnesteckningar och minnesdikter.

Han gjorde det till en huvudsak att vårda traditionen genom att göra den till en måttstock i bedömningen av den nya litteraturen. För med en avslöjande logik blev det ju så att den största delen av hans gärning kom att bestå i att syssla med den nya litteraturen. Och där kom både traditionen och den främmande litteraturen att tillhandahålla överlägsna jämförelsed.

Den sista vägen för att aktivera både de gamle och det främmande bestod i att översätta. Det är den smala vägen som vi hädandefter ska följa.

Wirsén började poetisera redan under slutet av 1850-talet. Han fann sig bättre tillrätta i sina övningar som gymnasist än under det följande decenniet som student. I sin historieskrivning förklarade han det med att "damm och böcker" ställde sig i vägen i Uppsala.³ Det var inte hela sanningen. Känslan av underlägsenhet i tävlan med Carl Snoilsky – spelade in.⁴ Just i det läget valde han att satsa på tolkningar av latinska diktare.

Främst var det under hösten 1863 som Wirsén tog till Propertius och Catullus. Hans kärlek till blivande makan Cecilia var som hetast och han skrev egna kärleksdikter. Men av någon anledning passade det honom att just i denna situation ge svenska ord åt lovsångarna över Cynthia. I sin försvenskning tar han också till ord som "sakta, mild, ljuv, drömmande, tyst". Den latinska hettan fick svensk svalka.⁵ Handlaget fanns, men någon egentlig fortsättning blev det inte. Och den viktiga förklaringen måste vara att efterbildningar av andra diktare, hur förträffliga de än var, inte tillfredsställde den som traktade efter att göra "själfständiga diktförsök".⁶

Wirséns obetydliga insats som översättare står i relief vid jämförelse med andras. Närstående diktare som Viktor Rydberg och Carl Snoilsky gjorde centrala insatser som översättare. De skulle båda ägna sig åt Goethe, naturligtvis en av de största också för Wirsén. Men just där väcktes inte hans tävlingsinstinkt.

Med tanke på hur förtrogen Dante var för honom kan man förvånas över att han inte heller där provade att översätta. Nu fick *Divina commedia* i hans generation stå för Edvard Lidforss. Och Hagbergs översättning av Shakespeare skulle utmanas först av en senare sekreterare i Akademien, Per Hallström.

Wirsén kunde översätta – men oftast ville han inte. Någon bättre förklaring än att han under en känslig fas fått föreställningen om att översättningar avslöjade att man inte kunde skapa egen poesi står inte att finna. När han efter några år av vacklande lyrisk produktivitet återvände till poesien, visade det sig att han nästan helt avstod från översättningar. Tolknings lyser helt med sin frånvaro i de två första diktsamlingarna från 1876 och 1880.

Det är först i den fjärde diktsamlingen, *Vintergrönt* (1890), som han smyger in ett par prov, så i ”Lugn. Öfversättning från V. Hugo”:

Det ljugande förtal, som man, likt stenar, kastar
Med smädelysten håg,
Oss hinner stundom väl, men ej med grummel lastar
Ett renadt hjärtas våg.⁷

Han har hos Victor Hugo hittat tankar och formuleringar som slagit honom därför att de kommit så nära dem han själv varit inne i. Den franske diktaren får komma med som en bundsförvant, ytterst som en fransk Wirsén. Men det är i utpräglad grad undantaget som framhäver en regel med motsatt innebörd.

Wirsén blev till en av de viktigaste introduktörerna av utländsk litteratur i Sverige. Det är bara Anders Österling och Artur Lundkvist som gjort jämförbara insatser i modern tid. Vid en jämförelse med dem står hans hållning till översättningarna i än skarpare dager. Alla tre skulle i sinom tid också få del av det särskilda uppdraget att dela ut Nobelpriset, och där blev deras förtrogenhet med utländsk litteratur en viktig tillgång. Men man ska finna att den introduktion de står för ändå har olika delfunktioner.

Österling sysslade, som Jenny Westerström kommer att precisera, under hela sitt långa produktiva liv med översättningar, framför allt av lyrik, i viss utsträckning också av epik och dramatik. Av de tre introduktörerna är han den som både i sin kritik och i sin översättargärning sträcker sig längst när det gäller att befordra diktverk av en sort som han inte själv kan skapa.⁸

Artur Lundkvist var av de tre den som i vuxen ålder och på egen hand måste erövra de språk som var förutsättningen för att syssla med främmande litteraturer. De två erövringarna var, som Kjell Espmark visat,⁹ hos honom tätare sammankopplade än hos de två föregångarna. Därför var han också ofta snabbast av dem när det gäller att omsätta erövringarna. Hans översättarverksamhet var betydande, men den hade inte samma bredd som Österlings. Han står för sig eftersom han i så stor utsträckning ville framhålla det förebildliga hos dem han gjorde sig mödan att ge svensk dräkt. Han var missionerande snarare än orienterande.

Wirséns ovilja att översätta understryks ytterligare av jämförelsen med Österling och Lundkvist. Han insåg knappast vad han gick miste om. Han kunde, som är så uppenbart i Österlings fall,¹⁰ ha vidgat sin repertoar både vad gäller känslor och diktion, genom att anta utmaningen hos främmande diktare. Han kunde med sin uppenbara

formtalang ha bryggat över i perioder av lyrisk improduktivitet. Han kunde där gjort en viktigare insats än som författare av tillfälleslyrik.

Wirsén valde alltså en annan fördelning på introduktionens olika delfunktioner än de följande generationernas företrädare. Det finns ytterligare ett par situationer där hans hållning till det utländska materialet sätts på prov. Det är när han som litteraturhistoriker och som kritiker ställs inför avgörandet att presentera utländska texter.

Som forskare utgick han oftast från föreställningen att hans läsare var förtrogna med det främmande språket. I doktorsavhandlingen kan han utan betänkligheter ta till citat på tyska och i docentavhandlingen på franska. Man blir snarast förvånad över att han i den senare vid ett par tillfällen översätter till svenska. Det sker utan konsekvens. Han prisar i Chateaubriands *Atala* ”enskilda partier af underbar skönhet” och efter att ha börjat med ett längre citat på franska går han oförmedlat över till svenska.¹¹ Han berömmar Lamartines *Les destinés de la Poésie*, men låter oss på en viss punkt hålla till godo med en egen översättning av skönhetserna.

Eftersom Wirsén kom att ägna en så stor del av sin kritiska gärning åt att på svenska behandla litteratur på främmande språk, råkade han in i ständiga avgöranden i vilken utsträckning som han skulle närma sin publik till de texter han behandlade. Ofta är han rätt glömsk om sina läsares förmåga och kan utan betänkligheter ställa dem inför latinska sentenser och italienska citat. Det finns undantag med översättningar men de bekräftar regeln. Det ska inte uppfattas som grannlåt utan är snarare ett uttryck för som vad är naturligt i en krets av likasinnade som mest formar sitt sätt att skriva efter andra skribenter. I den mån som Wirsén anpassar sig är det snarast genom att han begränsar sin användning av citat. Det är ett val som avslöjar skribentens vilja. Det av honom föredragna referatet kan vid sidan av sina fördelar för framställningsekonomi ge ett företräde för kritikern framför den han kritiserar.

Det enda som är levande litteratur i Wirséns stora produktion är hans sommarpsalm ”En vänlig grönskas rika dräkt”. Psalm nr 201 i den nya psalmboken hänger kvar på åtskilliga faktiska och symboliska tavlor, även sedan skolavslutningarna delvis flyttat bort ur kyrkorna. Ännu inne i augusti är det som om hans midsommarpsalm översatt själva grönskan:

En vänlig grönskas rika dräkt
Har smyckat dal och ängar.
Och ljummad smeker vindens fläkt
De fagra örtesängar,
Och solens ljus

Och lundens sus
Och vågens sorl bland viden
Förkunna sommartiden.

Psalmerna har alltså något av undantagets villkor i Wirséns gärning. Det har det faktiskt också i så måtto att det var det enda av hans arbetsområden där översättandet spelade en central roll för honom.

Sexton översättningar utförde Wirsén, genomgående av tyska förlagor. Det handlade om diktare som Gottfried Arnold, Paul Gerhardt, Christian Friedrich Richter, Angelus Silesius, Gerhard Tersteegen.¹² Av de totalt 97 psalmer i 1889 års förslag som inte hämtades från 1819 års psalmbok dominerade dessa översättningar av tidiga tyska psalmer.

Initiativet att ta till ett större inslag av reformationstidens psalmskatt stod för en annan medlem av psalmbokskommitté där Wirsén inträdde samma år som han blev sekreterare i Akademien, Uddo Lechard Ullman, sedermera biskop i Strängnäs. Just i arbetet på en ny psalmbok tycks Wirsén för en gångs skull ha upplevt en viss gemenskap. Han underordnade sig i den lilla gruppen och det innebar alltså att han mot vad som annars var fallet också ägnade sig åt översättningar. Men det fanns även där en gräns för uppgivandet av de egna positionerna. Han markerade tydligt att han inte delade Ullmans mening att översättningar och bearbetningar måtte förbli anonyma och gälla som en frukt av kommitténs kollektiva insats.¹³

Man ska också skjuta in att allt inte blev så lyckat som sommarpsalmen. Den mångåriga mödan resulterade i två olika förslag till ny psalmbok, ett från 1889 och ett kraftigt omarbetat från 1896. Det senare underkändes slutligen av kyrkomötet 1898, inte minst efter det att en av kollegerna i Akademien, biskopen i Karlstad Herman Rundgren, gjort sig till folkhjärte genom att slå vakt om den Wallinska psalmboken genom att uttala sig nedlåtande om den Wirsénska: ”Hade det varit fråga om att skicka ut en psalmbok till hedningarna, så skulle förslaget genom sin dogmatiska, läromässiga form ha varit mycket lämpligt [...] men däremot var det ingenting att komma med som psalmbok för ett kristet folk.”

Wirséns viktigaste insats var att han övertygade Svenska Akademien om att anta Alfred Nobels uppdrag att dela ut Nobelpriset i litteratur. Det bidrog samtidigt till att han kunde återta makten i församlingen. Den stora lyckan med Nobelpriset sträckte sig i hans fall fram till det första priset 1901. Förstapriset gick till Sully Prudhomme. I någon mening gick det också till Wirsén. Det finns därmed en logik i att han i detta sammanhang gjorde ett avsteg från sin inrotade vana att inte syssla med översättningar.

För att förbereda Nobelpriset i litteratur hade Wirsen använt sig av Akademiens egen tidning, *Post- och Inrikes Tidningar*. Där hade han decennier i förväg skrivit ett utlåtande över den som han verkade för som förste pristagare. Under prisprocessen 1901 hade han där yttrat sig offentligt om de kandidater som i djup hemlighet begrundades av den första Nobelkommittén. När pristagaren var bestämd verkade han därefter för en unik presentation i bokform för den utsedde.

Han tog till orda redan i förordet: ”Då Svenska Akademien för första gången utdelar Nobelpriset i litteratur, har det syntts lämpligt att göra den svenska allmänheten närmare bekant med den skald åt hvilken priset blifvit tillerkändt. Detta är syftet med förevarande publikation.”¹⁴ Men merparten av skriften var av en annans hand. Det var Gaston Paris, för övrigt själv föreslagen till priset, som stod för *Sully Prudhomme. En karakteristik*.¹⁵

Förordsförfattaren tvingas slå knut på sig själv och håller med pristagaren i hans uppfattning att översättningar egentligen är omöjliga. Det hade man också tagit hänsyn till och låtit citaten i Paris’ framställning förbli oöversatta. Men utan att låta det komma till uttryck på titelsidan hade man trots allt tagit med tolkningar av några av pristagarens mest kända dikter. Några var ”särskildt för denna publikation utförda”.¹⁶ Bland tolkarna fanns två av Nobelkommitténs medlemmar, Carl Snoilsky och Carl David af Wirsen.

För egen del kunde han leva med övertygelsen om den oöversättbara dikten. Den passade hans elitistiska hållning. Men inför risken att andra skulle ta över hela företaget ryckte han ut som översättare av fyra dikter av Sully Prudhomme. Den som han kallade ”Hindret” har tilldragit sig störst intresse. Den börjar så här:

De läppar, som mötas vilja,
Sitt mål en gång skola nå;
Hur tid och afstånd dem skilja,
Till sist de enas ändå.

En utväg man alltid finner,
Ej hejda öknar och snår,
Den älskades famn man hinner,
Den önskade timmen slår.

Men fast ej öknarna skrämja,
Ett hinder, som ej ger nåd,
Dock mäktar för alltid hämma:
Det är så tunt som en tråd.
Dess namn är hedern. Den binder
Två sinnen, som sörjt och skälft;

Två hjärtans djupaste hinder
Den hämtar ur hjärtat själft.

I veten, I själar rena,
Hvad denna skranka förmår,
Hos hvilka plikten allena
I vägen för lyckan står.

”Hindret” tecknar ett stycke vardagsheroism och den är ända till slutet djupt personligt förankrad:

Hvad skri, som man stolt betvingar!
Hvad is öfver hjärteblod!
Och gömdt under kvalets vingar,
Hvad ringaktadt tålmod!

Mer kär, än yran, I hafven
Den sorgdräkt, er ande klädt,
Och edra läppar i grafven
Än bida sin mötesrätt.

Och det var flera än Henrik Schück som menade att Wirsén sökte sig till en diktare att identifiera sig med. Kanske fanns det en djup personlig grund för att världslitteraturen blev prisgiven.¹⁷

Varför? Så brukar det med rätta stå i begravningsannonserna. Men vad ska man då säga om en död diktare som nästan inte alls förstod att ta vara på det liv som översättningarna kan skänka?

Jag har ägnat åtskilliga timmar åt Carl David af Wirsén, så många att en del säkert undrat hur det var fatt med mig. Jag tror mig ändå inte om att känna honom i botten. Jag ser det heller inte som något fel att tillstå att det finns återstående gåtor.

Varför? är frågan också här. Jag slutar med några provisoriska svar.

Wirsén hade den rimliga uppfattningen att poesi inte låter sig översätta.

Wirsén hade den orimliga uppfattningen att andra kunde tillgodogöra sig poesi på främmande språk lika bra som han .

Wirsén lät sig hindras av att det bästa kan bli det näst bästas fiende. I sitt skarpsinne hade han inte klokskapen att förstå att översättningar kunde varit av nytta både för de poeter som skrev på annat språk, för hans eget skapande och för den svenska publiken.

Noter

- ¹ Einar af Wirsén, *Minnen af fred och krig*, Sthlm 1942, s. 10.
- ² Einar af Wirsén, 1942, s. 11.
- ³ Carl David af Wirsén, *Toner och sägner*, Sthlm 1893, s. 134.
- ⁴ Carl-Erik af Geijerstam, ”Carl David af Wirsén fram till 1870”, otryckt licentiatavhandling framlagd i Uppsala, s. 127.
- ⁵ Carl-Erik af Geijerstam, s. 121.
- ⁶ Carl-Erik af Geijerstam, s. 127.
- ⁷ Carl David af Wirsén, *Vintergrönt*, Sthlm 1890, s. 229.
- ⁸ Jenny Westerström i sitt under tryckning varande arbete *Den ständige Anders Österling*.
- ⁹ Kjell Espmark, *Litteraturpriset. Hundra år med Nobels uppdrag*, Sthlm 2001.
- ¹⁰ Westerström i sitt pågående arbete.
- ¹¹ Wirsén, 1868, s. 113 f.
- ¹² Jfr förteckningen hos Allan Arvastson, *Psalmboksarbetet i Sverige i slutet av 1800-talet. Förslagen 1889 och 1896*, Sthlm 1954, s. 217.
- ¹³ Arvastson, 1954, s. 122.
- ¹⁴ Gaston Paris, *Sully Prudhomme. En karakteristik*, Sthlm 1901, s. III.
- ¹⁵ Den första recensionen av skriften stod i *AB* 12.12.1901.
- ¹⁶ Paris, 1901, s. IV.
- ¹⁷ Henrik Schück, *Anteckningar till Svenska Akademiens historia 1883–1912*, Sthlm 1999, s. 59.